

Debatt

Norges siste røyker?

Karen-Sofie Pettersen

*Where do they end
the smoke rings I send on a high
where are they hurled
when they've kissed the world goodbye*
(*Smoke rings* by Ned Washington/ E. Gifford (JR Lafleur & Son))

Faren vår er like glad i å prate som han er i å røyke. Han røyker og prater mye. Som barn, for rundt 30 år siden, pleide jeg med resten av familien å dra i selskap hos andre venner og familier. I trøndersk selskapsliv inngår kaffe og kaker. Og prat. Midt i kaffedrikkingen og praten, pleide faren vår å ta fram den blå pakken med Petterøes 3 og rotet i fyrstikkesken mens han halveis spurte og konstaterte ”dokk røyker vel itj her i huset?” Nesten uten unntak svarte ver-ten på noe annet, ”nei, her e vi itj så nøye, bærre ta deg en blås.” Samtalen, kaffedrikkinga og kakespisinga gikk videre mens rommet sakte ble tåkelagt av tobakksrøyk. For rundt fem-seks år siden skjedde det en endring i svaret på dette ritualiserte røykespørsmålet. ”Nei, no har vi slutta” eller ”nei, her i gården går det bare i nicorætt og plaster” (nikotintyggegummi og nikotinplaster). Samtalen ble avbrutt av at selskapets røykere gikk på trappa for å røyke. I sommer var faren vår sammen med oss på besøk hos noen av våre venner. Midt i kaffedrikkinga reiste han seg fra sofaen og kakebordet med tobakkspakken og fystikkeska i hånda mens han mumlet stille for seg selv: ”Eg e væl snart den siste røyker’n i hele Norge”, mens han gikk ut på gårdsplassen med et bistert uttrykk i ansiktet. I dag vet han at røyking sjeldent lar seg kombinere hjemme i stuene til folk. Og mens han for fem-seks år siden var forvist til trappa sammen med alle røykerne i selskapet, må han i dag tusle ut på gårdsplassen et

stykke utenfor huset, alene med sin Petterøe 3, mens han går glipp av masse prat. Vinden kan jo stå feil og ta med røyklukta inn i huset og sette seg fast i klær, gardiner og i tapetet. Ikke rart han er litt sur.

Visjon om et røykfritt samfunn

Vi nærmer oss fire år siden røykeloven trådte i kraft.¹ I dette innlegget vil jeg diskutere ulike konsekvenser og tilpasninger til loven. Opplevelsen som faren min har av å være landets siste røyker kan ses i lys av den engelske sosiologen David Fords diskusjon om visjonen om et røykfritt samfunn ("The last smoker thesis"). I de siste årene har dette blitt en nærmest global visjon. I et Green Paper utarbeidet av EU's Health and consumer protection directorate- TG er siktemålet å skape et røykfritt Europa.²

A coordinated effort towards "smoke-free Europe" is one of the priorities of the Commission's public health, environment, employment and research policy. In its Environment and Health Action Plan (2004-2010), the Commission committed itself to "develop work on improving indoor air quality, in particular by encouraging the restriction of smoking in all workplaces by exploring both legal mechanisms and health promotion initiatives at both European and Member State level"
(http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/Tobacco/Documents/gp_smoke_en.pdf).

Ifølge Green paperet om et røykfritt Europa ønsker de 30 prosent av alle røykende EU borgere å stumpe røyken. Med dette som en av begrunnelsene, foreslås det en rekke virkemidler for å forby røyking på offentlige steder. Ford mener at visjonen om et røykfritt samfunn bygger på en krigsmetafor:

It asserts that smoking is on the decline and that it is a realistic possibility that, with the right government policies, smoking behaviour will be virtually eradicated in the foreseeable future. (Ford 2001:226)

Ut fra studier av røykeforbruk i Storbritannia mener Ford at tesen om et samfunn uten røykere mangler innsikt i sosial ulikhet og hvordan røykaktivitet er fordelt mellom ulike sosiale lag. På bakgrunn av tall fra Statistisk sentralbyrå (SSB) er det grunn til å spørre om hvor realistisk det er å tenke seg et samfunn fritt for røyk.³ Nordmenns tobakksbruk har riktignok gått ned fra 1998 og fram til i dag. Tallene viser at i 2007 oppga 22 prosent av Norges befolkning i alderen 16–74 år at

de røyker daglig, mot 25 prosent i 2005. Nedgangen i andelen av befolkningen som oppgir at de røyker daglig har vært på 11 prosentpoeng fra 1998 til 2007. Samtidig viser tallene at andelen av befolkningen som røyker varierer med hensyn til alder og utdanning. Ifølge Karl Erik og Marianne Lund er den idealtypiske røyker i Norge "nå en middelaldrende, skilt Fremskrittsparti-velger fra Nord-Norge med kort utdanning, lavt lønnet arbeid i industrien eller plassert utenfor arbeidsstyrken" (Lund & Lund 2005:560). Tallene fra SSB viser at faren min tar feil: Han er ikke Norges siste røyker, litt over en femtedel av den voksne delen av befolkningen røyker daglig. Men til tross for at han deler røykingen sin med mange andre mennesker i Norge, så opplever han seg som alene.⁴ Selv om Ford avskriver visjonen om et røykfritt samfunn som urealistisk, så kan det se ut som at røykere opplever at de er innenfor dette scenarioet som tesen beskriver. Norge er ikke et røykefritt samfunn, samtidig som røykere (og ikke-røykere) opplever at de lever i et røykfritt samfunn.

Kosen som ble invadert – røykeloven og brune serveringssteder

Faren min er altså ikke den eneste røykeren i Norge. Hva med de andre, hva vet vi om mennesker som røyker fire år etter at røykeloven ble innført? For å si noe om det kan vi se litt på hvordan det var å være røyker i Norge da røykeloven ble innført. En gruppe som særlig var oppe i debatten rundt innføringen av røykeloven var gjester ved de brune serveringsstedene. Loven skulle beskytte ansatte mot gjestenes røyking, og det er relevant hvordan spørre hvordan gjestene tilpasset seg røykeforbudet som ble innført første juni 2004.

I en studie fra 2005 var fokus nettopp rettet mot på røykelovens konsekvenser for gjestene ved brune serveringssteder og deres tilpasninger til loven (Pettersen 2005).⁵ Det finnes ingen klar definisjon på brunt serveringssted. Interiørstil utgjør et viktig element, og i min studie la jeg også stor vekt på at stedet var etablerte møtepunkter i lokalmiljøet over lengre tid. Stedene ble omtalt som stamsted hvor gjestene (og betjeningen) hadde en viss oversikt over andre gjester og det sosiale samværet ved stedet. To uker før røykeloven trådte i kraft oppsøkte jeg 17 ulike serveringssteder i Oslo som kunne karakteriseres som brune. Ved disse stedene kom intervjuet jeg 30 gjester. Disse gjestene ble igjen intervjuet rundt fem måneder etter at loven trådte i kraft.⁶ Studien ga innsikt i en enorm irritasjon gjestene ved disse serveringsstedene hadde overfor røykeloven. Med tanke på den offentlige debatten som pågikk

før loven ble innført, er ikke dette et overraskende funn. Men kanskje mer enn i den offentlige debatten, knyttet gjestene røykeloven til myndighetene, og særlig til enkeltpolitikere som hadde fremmet loven, særlig daværende statsråd i Helsedepartementet Dagfinn Høybråten. Lov og politiker går inn i hverandre slik at røykeloven *er* Dagfinn Høybråten (på samme måte som kontantstøtteordningen *er* Valgerd Svarstad Haugland og "åpningstidsloven" som i mange år *var* Sylvia Brustad (Brustadbua)). Det finnes mange tilnærminger til sammenvevingen mellom politiker og lover, én tolkning er at det gir et bilde på enkelte politikeres engasjement og innsats for å fremme enkeltsaker. Flere av gjestenes som inngikk i studien av brune serveringssteder omtalte konsekvent Høybråten som "Bin Laden" Høybråten. Gjестene så på røykeloven som en del av en statlig styrt helsepolitikk som grep inn i deres måter å organisere sitt dagligliv.⁷ I likhet med de unge jegerne i Kranges studie om holdninger til helse livsstil makt og politikk, avviste ikke gjestene ved brune serveringssteder helseekspertenes kunnskaper (Krange 2007). De var imidlertid kraftig irritert over at myndighetene med ekspertenes hjelp skulle hindre dem i å leve og ha det godt. Det er ikke vanskelig å se gjestenes reaksjon på røykeloven som et uttrykk for irritasjon over middelklasseverdiens hegemoni i samfunnet. "Middelklassens ekspertelite har utviklet seg til en pest og en plage for folk som har et annet kulturelt utgangspunkt", skriver Krange (Krange 2007:228). Gjестene ved de brune serveringsstedene aksepterte ekspertene kunnskap, men reagerte på det de så som myndighetenes hang til å blande seg inn i det gode liv.

Røykeloven invaderte kosen. Den kraftige irritasjonen over røykeloven kan forstås bedre om vi retter søkelyset på den kulturelle praksisen som røyking inngikk i da loven ble innført. Røyk sammen med drikke (som regel kaffe eller øl) var hovedkjernen i den sosiale aktiviteten ved brune serveringssteder. Til sammen var dette de viktigste ingrediensene for nytelse og avslapping. Røykeloven hadde konsekvenser for hvordan det sosiale samkvemmet utspilte seg ved brune serveringssteder.

Det ødelegger det sosiale mønsteret. Før så hadde vi et eget røykerom på bakeriet her. Dit gikk vi for å ta morrakaffen. Der fyrte vi opp en sigarett og prata med pensjonister. Som du forstår, loven griper inn i folks atferd. Nå får du et forbud rett under nesa. (...) Jeg vil ha en kaffekopp og en sigarett og kose meg. Du treffer ikke mennesker som før (mannlig gjest).

Jeg merket selv hvordan røyken grep inn i det sosiale samværet da jeg oppsøkte

stedene noen måneder etter at røykeloven var blitt innført. Det var en kontinuerlig strøm av gjester som gikk ut og inn av lokalene for å røyke. Dette bar samtalen preg av. Temaer ble satt på vent mens man organiserte røykingen, det vil si en høylytt vurdering av om været var tilstrekkelig bra for å gå ut for å ta en blås og hvem som skulle passe drikken mens de som røykte gikk ut. Samtalene ble selvsagt mer oppstykket, de som passet drikken (det var gjerne meg og de andre ikke-røykende gjestene) mistet den delen av samtalen som foregikk utenfor, og de som sto utenfor mistet oversikten over det som foregikk inne. Det var vanskelig å holde tråden i samtalen og det som foregikk.

Før loven ble innført var gjestene opptatt av at loven ville ha mest negative konsekvenser for eldre kvinner som likte å kose seg med kaffe, og eventuelt med et lite glass portvin til, og en røyk. Særlig eldre gjester ved brune serveringssteder var opptatt av hvordan loven invaderte kosen. Det kan ses i lys av den sterke vekten som gjestene la på koblingen mellom røyk og kos, og retten til å kose seg. Det ser også ut til at det var en oppfattelse om at jo eldre en er, jo mindre rett har andre til å gripe inn i hennes/hans muligheter til å kose seg. Det viste seg at de eldre gjestene, særlig eldre kvinner, som inngikk i studien var de som var minst krasse i sin kritikk av loven etter den trådte i kraft. Dette til tross for at de ikke benyttet seg av alle forbedringene utenfor serveringsstedene for å øke komforten med å røyke ute.

Nei vi går ikke på steder med slike varmelamper, stoler og pledd. Slike steder som fins i Smalgangen også videre er for unge folk. Der sitter de bare og drikker øl og sånt, og det gjør ikke vi. Du vet, det er ikke så mange steder hvor vi eldre kan gå ut. Vi passer ikke inn under slike varmelamper og pledd (eldre kvinnelig gjest).

Røyking og sammenhenger som røyking inngår i, handler om identitetsforvaltning. Eldre kvinnelige gjester ved brune serveringssteder sitter ikke og nyter sin røyk og drikke under varmelampe, inntullet i pledd.

Lojalitet mellom gjester og serveringssteder

Studien gir innblikk i irritasjonen og sinnet som gjester ved brune serveringssteder ga uttrykk overfor innføringen av røykeloven i 2004. Ingen av gjestene som inngikk i studien brukte innføringen av loven som en anledning til å slutte å røyke. Tvert i mot mente noen at loven hadde gitt dem gode grunner til å fortsette med sitt nikotinforbruk. Sett i lys av den negative vurderingen

av loven, kunne en ha tenkt seg at flere ville bryte loven. I dag vet vi at det ikke har skjedd. Røykende gjester står utenfor serveringsstedene og røyker, eller de sitter under varmelamper, gjerne med et pledd rundt bena, eller de står ved siden av inngangene til kjøpesenteret som stamstedet befinner seg i. Ikke bare er gjestene påpasselig med å gå ut når de skal røyke, de er også påpasselig med at andre gjester følger loven. Som denne mannen fortalte, så blir loven ofte håndhevet av gjestene selv:

I ren vanvare har jeg tent en røyk og fått en finger opp. Når en sitter og prater og diskuterer og plutselig er det fyr på den. De som da sier i fra er stort sett de som sitter ved bordet. De sier fra ikke som kritikk, men mer som et "Hei!!!" Obs! tenker jeg da og løper ut og røyker, eller så slukker jeg den med en gang (mannlig gjest).

Hvordan kan vi forklare at gjestene som ga til kjenne så mye forakt for loven, både selv overholder røykeforbudet og passer på at andre også gjorde det? Ifølge røykeloven er det serveringsstedene, og ikke gjestene, som har ansvaret for at loven overholdes. Gjestenes ga uttrykk for at de oppfattet mine spørsmål rundt dette som veldig naive. De mente at svaret ga seg selv: De ville ikke at serveringsstedet skulle bli straffet fordi de brøt røykeforbudet. Dette kan ses som et uttrykk for serveringsstedets funksjon som stamsted og de bindinger som er mellom gjester og stamstedet. Flere av gjestene som inngikk i studien kjente innehaveren av stamstedet. En betydelig andel av gjestenes sosiale liv og nettverk var knyttet til serveringsstedet. Ut fra dette var det utenkelig for gjestene å problemer for serveringsstedet ved å røyke inne. Det ville sette relasjonen til stamstedet på spill. Gjestenes irritasjon over røykeloven var rettet mot myndighetene som hadde iverksatt loven, den var aldri rettet mot serveringsstedene som skulle håndheve den.

Studien viser at gjester ved brune serveringssteder sterk lojalitet til sine stamsteder. I etterkant er det mye som tyder på at lojaliteten også går den andre veien. I den grad vi hører om tilfeller hvor røykeloven ikke håndheves, er det nettopp tilfeller hvor serveringsstedene gjør det *for* komfortabelt for sine røykende gjester. Om vi ser bort fra for få skilter om røykeforbudet, ligger problemet ikke inne i serveringslokalene med røykende gjester. Problemet er heller at *ute er blitt for mye inne*, det vil si at serveringsstedene i sin iver er alt for kreative for å gjøre det komfortabelt for gjestene røyker utenfor serveringslokalene. Når gjestene må gå ut for å ta seg en røyk, ønsker serveringsstedene å bidra til å skjerme gjestene fra kulde, nedbør og vind. En tilsynsrapport foretatt av Arbeidstilsynet i 2006 viser at hver fjerde serve-

ringssted i Oslo sentrum bryter røykeloven ved å gjøre uteserveringen for behagelig for gjestene med le-vegger og varmelamper som hindrer luftgjennomstrømning (Østlandssendingen 08.03.2006).

Fra å røyke til å framstå som røyker: Fra helse til identitet

Tallene fra SSB viser at det har vært en nedgang i andelen av befolkningen som røyker daglig. Men samtid er ikke Norge et samfunn fritt for røykere. Fortsatt oppgir over en femtedel av befolkningen at de røyker daglig. Røykeloven har bidratt til at røyking foregår på andre måter og i andre sosiale sammenhenger i dag enn før. Det å røyke er ikke lenger en aktivitet koblet til mat, drikke og sosialt samvær. Røyking foregår utendørs.

Hva har skjedd i den offentlige debatten om røyking? I årene etter røykeloven ser det ut som det er mindre røyking som sådan som er oppe i debatten, men mer om identiteter knyttet til det å røyke. Noen måneder etter røykeloven ble innført så jeg eldre kvinners vegring mot å sitte og røyke på offentlige steder under varmelamper og pledd som et uttrykk for identitetsforvaltning. Den samme identitetsforvaltningen knyttes i dag an til selve røykingen. Thomas Hylland Eriksen ser røyking i sammenheng med tilbakelagt estetikk (Eriksen 2006). Denne endringen var avgjørende for at han selv valgte å slutte å røyke.

For ikke lenge siden oppdaget jeg nemlig at det var blitt umulig å se at Bogart, Dean og Sinatra var kule med sigaretten i munnaviken. Selv den intenst kjederøykende, lynskarpe Jean-Paul Sartre ser direkte komisk ut med sin dinglende Gauloise. Nesten dum. Sigaretten fremstår plutselig som et irrelevant vedheng, som en klovnese eller et overdimensjonert penisfuttal, et latterlig symbol fra en tilbakelagt tidsepoke. Jeg klarer ikke å ta denne metaforiske fabrikkpipen alvorlig lenger. Det 21. århundres estetikk har til slutt innhentet meg også. (Eriksen 2006).

Selve røyken er ifølge Eriksen et latterlig symbol fra en tilbakelagt tidsepoke. Hvilke identiteter gir det røykerne? Ukebladet Se og Hørs bilder sensommeren 2007 av kronprinsesse Mette-Marit med en sigarett i hånden, skapte reaksjoner. I sin uttalelse til Se og Hør var det ikke kronprinsessens røyking i seg selv som generalsekretæren i Kreftforeningen, Anne-Lise Ryel, tok til ordet mot. I stedet for å peke på de helsemessige konsekvensene av å røyke, var generalsekretæren opptatt av det var uheldig at Mette-Marit *framstår som en røykende person* (NRK 24.08.07). Ryel presiserte ikke hva det innebærer å framstå

som en røykende person. Positivt er det nok ikke. Prinsessen ble kanskje litt for mye "Frp-velger fra Nord-Norge med kort utdanning eller plassert utenfor arbeidsstyrken" (Lund & Lund 2005:560)? Diskusjonen om kronprinsessens røyking er bare ett av mange eksempler på at røyking handler om hvem man er og hvor man vil plasseres i det sosiale landskapet. I dag handler ikke debatten om helsemessige konsekvenser, men mest om identiteter knyttet av røyking.

Hva med landets siste røyker som står surmulende ute i vær og vind alene med sin røyk, uten å kunne delta i praten fullt og helt, men heller stykkevis og delt? Statistikken viser at han eller hun er ikke alene. Men opplevelsen av å være alene er sterk. Og hva skal man gjøre når opplevelsen av å leve i et samfunn fritt for røykere er sterkt, og får veldig lyst på en røyk? Da faren min besøkte oss på sensommeren kom sønnen vår på seks år litt forskremt ut på kjøkkenet. Han hadde sett noe veldig rart; "Morfar sitter med hodet i peisen og røyker. Det er vel ikke lov?" Landets siste røyker sitter med hodet i peisen og røyker.

Noter

1. Begrepet "Røykeloven" viser til en lovendring i Tobakkskadelovens § 6 som trådte i kraft 1. juni 2004. Lovendringen omhandler passiv røyking og innebærer at alle landets serveringssteder skal være røykfrie. Hovedbegrunnelsen bak lovendringen var et bedre arbeidsmiljø for ansatte i serveringsbransjen.
2. Green Papers er dokumenter som Europakommisjonen offentliggjør med det formål å skape debatt på EU-plan om et bestemt emne. Her oppfordres berørte parter (organisasjoner og enkeltpersoner) til å delta i en hørings- og debattprosess på grunnlag av de forslag som fremsette. Green papers kan av og til danne grunnlag for lovgivningsmessige tiltak, som beskrives nærmere i White paper (oversatt fra Europa Glossary, http://europa.eu/scadplus/glossary/green_paper_en.htm)
3. <http://www.ssb.no/vis/emner/03/01/royk/main.html>
4. Det kan ha å gjøre med at faren min i denne sammenhengen er i et mindretall: Det viser seg at menn fra Nord-Trøndelag røyker minst i Norge (SSB). Leder ved Helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag (HUNT) syns dette er "spennende og rart", særlig med tanke på det er et lavere utdannings og inntektsnivå i Nord-Trøndelag enn ellers i landet (Adresseavisen 30.05.05).
5. Prosjektet ble finansiert av Norges forskningsråd og arbeidet er blitt utført ved Norsk institutt for forskning velferd og aldring (NOVA). Prosjektleder var Jon-Ivar Elstad.
6. I rapporten *Røykeloven og brune serveringssteder* diskuterer jeg begrepet brune serveringssteder. Her redegjør jeg også nærmere for data og metode (Pettersen 2006)
7. Omtrent på samme tidspunkt som denne undersøkelsen ble gjennomført lanserte Sosial og helsedirektoratet alkoholkampanjen *Alvorlig talt* som hadde til formål å redusere skade-

virkningene av alkohol. Et av de innledende bildene i powerpointspresentasjon av kampanjen var en karikatur med tittelen *Mullah.-direktoratet slår til igjen*. Helsemyndighetene er både klar over og spiller på negative oppfatninger av statlige helsetiltak.

Kilder og litteratur

Adresseavis 30.05.05: "Røyker minst I Norge"

(<http://www.adressa.no/nyheter/article511252.ece>)

Eriksen, T.H (2006) "Farvel til det 20. århundret". I *Dagbladet* 14.10.06

EU's Health and consumer protection directorate- TG: Towards a Europe free from tobacco smoke. Policu option at EU level.

(http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/Tobacco/Documents/gp_smoke_en.pdf)

Ford, David (2001): "Realism and research, philosophy and poverty politics. The example of smoking". In López, Jose and Garry Potter (eds.): *After postmodernism. An introduction to critical realism*. London: Athlone.

Krange, Olve (2007): "Kodebok for den intellektuelle middelklassen". I *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3: 228-240.

Lund, Karl Erik og Marianne Lund (2005): Røyking og sosial ulikhet i Norge. I *Tidsskrift for Den Norske Legeforening*, 5:560-563.

Pettersen, Karen-Sofie (2005): *Røykeloven og gjester ved brune serveringssteder. Konsekvenser, tilpasninger og vurderinger*. Nova-Rapport 1/05.

Sørlandsnytt 24.08.07: "Kritisk til røykeprinsesse" (<http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/sorlandet/1.3282426>)

Østlandssendingen 08.03.06: "1 av 4 bryter loven". (<http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/ostlandssendingen/1.362385>)